

УДК: 94(611):316.323.8:396 (043.5)

DOI: <https://doi.org/10.18524/2312-6825.2019.30.189336>

Світлана Гладченко

orcid.org/0000-0001-8802-5111

кандидат історичних наук, доцент,

в.о.зав.кафедри Соціальної роботи

ФПСР ОНУ імені І.І.Мечникова

(Україна, Одеса)

vessta_odessa@ukr.net

ЖІНОЧЕ ПИТАННЯ В НАЦІОНАЛЬНО-ВІЗВОЛЬНОМУ РУСІ МУСУЛЬМАНСЬКИХ КРАЇН (НА ПРИКЛАДІ ТУНІСУ)

Анотація

В статті дослідник розкриває специфіку модернізації цих процесів жіночого руху на прикладі туніського суспільства. Цей процес, на думку автора, почався ще до створення колоніального режиму. У контексті існуючої ісламської традиції ступінь залучення жінок до соціальної чи продуктивної сфери було обумовлено соціальною диференціацією. Відбувалось поступове оформлення ідейно-політичних реалій Тунісу. Творення жіночих громадських організацій відбувався завдяки процесу соціалізації туніських жінок. Участь їх у національно-визвольному русі була домінуючим фактором соціального оновлення суспільства.

Ключові слова: *Туніське суспільство, національно-визвольний рух, жіночі організації, модернізації ні процеси, країни Магрибу.*

Svetlana Gladchenko
Ph.d. in History, Associate Professor of Social Work
National University of Odessa
orcid.org/0000-0001-8802-5111
(Ukraine, Odessa)
vessta_odessa@ukr.net

WOMEN'S ISSUES IN THE NATIONAL LIBERATION MOVEMENT OF MUSLIM COUNTRIES (ON THE EXAMPLE OF TUNISIA)

Summary

The main idea of the article is the specificity of the modernization of the Tunisian society, as well as its gender aspect, is largely due to the fact that this process, thanks to the efforts of the ruling elite, began before the establishment of the colonial regime. In the context of the existing Islamic tradition, the degree of engagement of women in the social or productive spheres was conditioned by social differentiation. After establishing the French protectorate, actively using the administrative apparatus, encouraging the growth of the non-Muslim population, the French pursued a policy of cultural colonialism, which led to the design of the ideological and political realities of Tunisia in two directions. Representatives of the first direction continued the traditions of pre-colonial reformism, substantiating the idea of self-sufficiency of Islam. Representatives of the second, not denying the cultural significance of Islam, considered the prospects of modernization with the absorption of European experience.

Representatives of Islamic modernism argued that, reformed and adapted to the spirit of time, Islam became the ideological basis of social development, in particular the release of women, whose primary role was to play education.

The most radical of them questioned the use of hijab, as a purely Islamic tradition. Without denying the traditions of Islam, they advocated assimilation of the achievements of European culture, science and public opinion. The ideal of a new Tunisian woman appeared in the context of the synthesis of Islamic and Western cultures. He called for the emancipation of women and the reform of family-marital relations, taking into account the socio-cultural traditions of the Tunisian society.

Thus, most of the Tunisian intellectual elite was united in the view that

women's education is a prerequisite for the modernization of society. However, some advocated for its purely Islamic nature, others did not deny the need for secular nature, in this case the French. The position of this kind undoubtedly created the preconditions for solving the issue of women's education.

The process of socializing Tunisian women in the 1930s was manifested in the creation of women's community organizations. Members of such organizations, as a rule, were representatives of an enlightened and prosperous elite of Tunisian society, whose activities were initially charitable.

Thesis, westernized Tunisian women, who were mostly educated in France, usually propagandised their own feminist ideas. However, their activities caused a sharp rejection, even among representatives of Islamic modernists. Until the second half of the 1950's, it was not a struggle for emancipation, and participation in the national liberation movement was a dominant factor in the social updating of a number of Tunisian women.

Keywords: Tunisian women, westernized, emancipation, Tunisian society, the socio-cultural traditions, modernization of the Tunisian society.

Постановка проблеми. Необхідність досконалого вивчення модернізаційних процесів мусульманські країни, саме сьогодні є беззаперечним. Все більше і більше погляди науковців привертають країни, які мають великий вплив в даному аспекті. Прошло майже вісім років як в країнах Магрибу пройшли революційні зміни. Нова політика країн особове торкалась і жіночого питання. Не зважаючи на сучасні зміни, ми можемо стверджувати, що з точки зору прав жінок, Туніс залишається однією з найпровідних країн в арабському світі. Ще на початку ХХ сторіччя деякі представниці вестернізованих туніських жінок почали брати активну участь в суспільно-політичному житті. Це стало можливим наслідком французької світської освіти, але, й мало опір громадської суспільної думки. Одними з пер-

ших вестернізованих жінок, що стали ініціаторами проведення конференції в літературному клубі під назвою «За чи проти фемінізму в західних та східних країнах» були такі представниці як Манубія Аль-Уартані та Хабіба Меншарі. Вони стали першими, хто під час проведення конференції, за їх участю, публічно зняли хіджаб та закликали до скасування його носіння.

Наслідки цих дій мали відображення вже, наприкінці 1920-х років в деяких газетах, реформаторського та соціалістичного погляду, де проблема носіння хіджабу стала предметом жвавого обговорення. У цей період представниці феміністського руху, такі, як вищезазначені Манубія Аль-Уартані та Хабіба Меншарі, а також Наджіб Бен Осман виступали на зборах створеної Соціалістичної дустуровської партії. Вони обґрунтовували та доводили необхідності скасування носіння хіджабу. Також, жінки наполягали на тому, що тільки реформ в галузі освіти недостатньо для того, щоб радикально змінити погляди та становище жінок. Безумовно, їх виступи стали зародженням феміністичного руху в Тунісі, і дійсно, викликали негативну реакцію громадської думки.

Необхідно зазначити, що феміністичний рух не носив масштабний характер. Це було обумовлено тим, що більшість жінок з вищих верств суспільства отримали освіту в навчальних закладах французь-

кого зразка та воліли займатись громадською діяльністю, що було можливо в прийнятних для ісламського суспільства традиціях. Наведемо приклад цієї діяльності. Одним з перших це був створений в 1932 році благодійний фонд «Фонд леді мусульманок». Фонд мав можливість створення лише за кошти його представниць. Цей фонд мав підтримку з боку як місцевої адміністрації і колоніальної влади. Завдяки діяльності Фонду жіночий рух в Тунісі почав набирати обертів та допоміг залучити частину міських представниць до громадської діяльності. Вони брали участь на благодійних церемоніях. Організаторами подібно роду благодійних публічних церемоній були Вассіла Бен Аммар, Наджіба та Таухіда Бен Мрад.

Необхідно підкреслити, що популяризації ідей модернізації суспільства сприяла і франкомовна преса. На її сторінках порушувались проблеми освіти, полігамії, хіджабу та свободи жінок в цілому. В деяких журналах були спеціальні рубрики, присвячені жінкам в яких друкувалися матеріали про становище жінок в Європі та мусульманському світі.

Вже, наприкінці 1930-х років в колоніальному Тунісі стало можливим видання першого суто жіночого журналу «Лейла». Він видавався французькою мовою. С кінця 1930-х до початку 1940-х років редактором журналу була Таухіда Бен Шейх. Ця жінка відіграла достатньо важливу роль в історії

становлення та розвитку жіночого руху в Тунісі. У 1928 році вона стала першою туніською мусульманкою, яка отримала ступінь бакалавра. Подальшу освіту можна було здобути лише у Франції. Зі спогадів Таухіди відомо, що вона з дитинства прагнула пов'язати своє життя з медициною. Здійснити цю мрію їй допомогла друг сім'ї, російська жінка Лідія – дружина французького лікаря і дослідника Барнета, який працював у туніському Інституті Пастера. Саме Лідія підтримала дев'ятнадцятирічну Таухіду і вмовила її матір відправити дівчину до Парижу. У Паризькому університеті Бен Шейх вивчала фізику, хімію і біологію, що дозволило їй продовжити навчання на медичному факультеті. У 1937 році вона захищає дисертацію і стає першою жінкою-лікарем у Тунісі. У Франції Таухіда Бен Шейх не лише отримала професію, а й стала переконаною феміністкою та патріоткою (Науковий вісник, 2015: 9–13).

Вже в 1936 році був створено «Союз мусульманських жінок», який став наступником «Фонду леді мусульманок». Очолила його дочка видатного теолога та публіциста Салеха бен Мрада, Башира Бен Мрад. Безсумнівно, що її громадська діяльність проводилась в контексті популяризації ідей свого батька. Перші свої статті вона публікувала також в журналі свого батька. Башира Бен Мрад та її соратниці визначали головні завдання і цілі діяльно-

сті створеного Союзу. Це, по-перше, проведення зборів туніських жінок з метою зміцнення та встановлення дружніх відносин, що сприятиме солідарності на захист сім'ї і демократії; сприяння освіті туніських дівчаток та жінок в рамках етичних норм ісламу, для підвищення їх культурного, соціального і громадянського статусу; організація відповідних курсів, конференцій, зустрічей та публікації періодичних видань; організація заходів на користь захисту прав дітей та молоді та інше.

Необхідно підкреслити, що головними та домінуючими ідеями серед членів Союзу мусульманських жінок цього періоду були ідеї національно-визвольної боротьби. Історія наводить нам багато прикладів того, що самовідданість та самопожертва стали домінуючими серед туніських мусульманок. Вони повинні були переконати своїх ортодоксальних громадянок в тому, що їхня участь у національно-визвольній боротьбі не в якому разі не суперечить нормам ісламу. Неодноразово, цей тезис також підкреслювала в своїх виступах сама Башіра Бен Мрад, в яких вона зазначала, що її участь в демонстраціях, організація курсів, участь у благодійних зборах ніяк не заперечують того, що вона є і завжди буде мусульманкою. Метою своєї діяльності вона вибачала в поширюванні знання серед інших жінок. Завдяки цьому, Союзу вдалося залучити до своєї діяльності представників різних соціальних

верств. Пізніше, завдяки її діяльності стало можливим створення філій в головних містах країни, що дозволило жіночому союзу розширити поле своєї діяльності та залучити до участі в ній жінок з мало-забезпечених верств населення.

Підкреслимо ще раз, що становлення жіночого руху в Тунісі відбувалося в умовах розвитку національно-визвольного руху. В країні формувалися нові суспільні сили, в першу чергу національна інтелігенція, яка на зразок старої традиційної аристократії переймала французький спосіб життя та мову, що спричинило істотні зміни в соціокультурній ситуації в протектораті. Помітно збільшився інтерес до нових видів знань, активізувалася літературна діяльність, з'явилась значна кількість газет, утворювалися просвітницькі об'єднання і гуртки. Початок 30-х років ХХ сторіччя ознаменувався збільшенням органів друку. В цей період серед журналістів швидко висунувся молодий адвокат Хабіб Бургіба, який в майбутньому став президентом нової Туніської республіки. Його відрізняло від інших західників досить послідовні націоналістичні ідеї. Відстоюючи суто світські ідеали, Бургіба визнавав і враховував роль ісламу в політиці. У своєї політичної боротьбі та створенні нової Нео-Дустурівської партії він та його ідейні послідовники здобули перемогу над традиціоналістами. Ця перемога була також і завдяки включенню в неї активної жіночої

частини населення. Необхідно зазначити, що в період запеклої колоніальної боротьби Бургіба, хоч і надавав другорядну роль проблемам жінок, але постійно говорив про поступові зміни, що торкались емансипації жінок. Це дуже приваблювало активну частину жіночого населення. Сама Башира неодноразово говорила, що завжди була довіреною особою майбутнього президента.

1930-ті роки стали роками політичної взаємодії Союзу мусульманських жінок Тунісу з Нео-Дустурівською партією. Поряд з пропагандистською роботою серед жінок і організацією благодійних свят, члени союзу також їздили по країні разом з представниками дустуровської партії, допомагали їм в організації збройних загонів, проводили конференції та брали участь у демонстраціях. Кінець 1930-х років ознаменувався і участю жінок в більш ніж десятитисячній мирній демонстрації.

Необхідно зазначити, що в подальшому, вже в період Другої світової війни в Тунісі відбулися процеси, вплив на яких мала створена комуністична партія, яка мала своїх послідовників і серед тунісців. Створений Туніський жіночий союз перебував під впливом саме комуністичної партії Тунісу. В своєму складі він налічував загалом французенок, які вели активну боротьбу проти нацизму та діяли спільно з заснованим під егідою туніської федерації французької комуністичної партії у 1936 році з Союзом

туніських дівчат. Члени Туніського жіночого союзу встановили постійні стосунки з аналогічними організаціями, зокрема з Союзом французьких жінок, Союзом корсиканських жінок, Союзом алжирських жінок, а також з Міжнародною федерацією демократичних жінок. З 1946 р. до 1952 р. Туніський жіночий союз організовував заходи, присвячені Міжнародному жіночому дню – 8 березня. Після закінчення Другої світової війни ця організація активно брала участь в русі за мир, зокрема виступала проти французької агресії в Індокитаї (1946–1954) та ядерної зброї (Bakalti, 1996: 71).

Діяльність Туніського жіночого союзу загалом полягала в наданні допомоги жінкам у вирішенні проблем їхнього повсякденного життя. Вони проводили благодійні соціальні заходи: збирали кошти, створювали групи по догляду за дітьми, допомагали в шкільних їдальнях, проводили кампанії по роз'ясненню з метою поліпшення умов праці. Важливим напрямком діяльності цього Союзу була боротьба за відкриття нових громадських шкіл, в першу чергу тих, що займаються професійною підготовкою. Визначаючи подальші перспективи своєї діяльності, в 1951 році Туніський жіночий союз висував наступні вимоги: туніський народ має мати право сам керувати своїми справами, робота для безробітних, підвищення заробітної плати працівникам, доступна освіта для всіх дітей, звільнення політичних в'язнів.

У 1950-х роках Туніський жіночий союз вже очолила Набіха Бен Мілед. Ця відома жінка свою політичну діяльність вона починала в Союзу мусульманських жінок, але, отримавши розчарування в його політиці, вирішила приєднатися до Туніського жіночого союзу. В Туніському жіночому союзі Бен Мілед перебувала аж до його розпуску в 1963 році. Набіха Бен Мілед була запрошена до Національної спілки туніських жінок, але вона не підтримувала ні методів, ні бюрократичних поглядів його членів. Весь подальший час вона не належала до жодного жіночого союзу і була соціальним працівником у лікарні Шарль Ніколь, де займалася наданням гуманітарної та соціальної допомоги нужденним. Померла Набіха Бен Мілед у травні 2009 р.

У роки Другої світової, а саме в 1944 році, була створена «Асоціації молодих мусульманок», яка активно займалась навчанням грамоті жіночого населення. Представниці цієї організації належали до ісламських модерністок, які вважали, що іслам не є перешкодою для освіти жінок та їх гідного становища в суспільстві. Завдяки їх діяльності у 1947 році була створена спеціальна школа для мусульманських дівчат.

У 1950 році партія Нео-Дустур надала жіночим осередкам офіційний статус. І вже в січні 1952 року була проведена перша жіноча демонстрація. Жінки разом зі своїми дітьми боролись проти політики

влади, яка позбавляла можливості їх дочок отримати освіту рідною мовою. В цієї демонстрації брала участь і Вассіла бен Аммар, майбутня дружина майбутнього першого президента республіки.

В середині 1950-х років національно-визвольний рух досяг свого піку. Значну роль в цьому процесі отримали туніські жінки. Вони брали участь у страйках, мітингах, демонстраціях, у збройній боротьбі проти колоніального гніту. Тисячі жінок та дівчат вступали в ряди бійців, що боролись за незалежність своєї країни. В цей період Таухіда Бен Шейх, віце-президент «Туніського Червоного Півмісяця», склала протокол на ім'я французької влади про жорстокість у ставленні до населення, згвалтуванні жінок і вбивстві дітей представниками колоніальної влади.

Характерною рисою періоду 1952–1954 років було те, що всі події та явища політичного життя відбувалися в умовах та на тлі збройної партизанської боротьби туніських патріотів, серед яких були і жінки. У горах і сільській місцевості жінки, зіграли важливу допоміжну роль у справі постачання партизанам зброї, вибухових речовин і продуктів харчування.

Також, рух боротьби за незалежність став поширюватись в школах, коледжах і ліцеях. Зіткнувшись з таким масштабним рухом, колоніальна влада вперше призначила директоркою школи ім. Луїзи Рене Мілле уродженку Тунісу. Подвійна культура,

до якої долучалися уродженки Тунісу в школі, не позбавила їх коріння, але дозволила їм стати відповідальними, розвиненими людьми, відкритими для сучасного світу, зберігаючи при цьому зв'язок зі своїми витоками і традиціями.

В період колоніальної боротьби та надання внутрішньої автономії Тунісу, вийшов у світ перший номер туніського жіночого журналу «Натхнення». Це було видання культурного спрямування, що видавалося жіночим клубом в Тунісі. В його редакції працювали освічені дівчата. Головним редактором була Фатіма Алі.

Таким чином, розвиток жіночого руху в Тунісі повільно, але впевнено йшов через освіту та громадську діяльність, а також через соціальну і націоналістичну діяльність. Своєю боротьбою проти недоліків суспільства, колоніалізму, війни, своєю солідарністю з політичними в'язнями і засудженими борцями, ці жінки довели всьому суспільству, що воно потребує як чоловіків, так і жінок. Незалежний Туніс був вершиною мрій і метою самопожертвування всіх піонерів і піонерок жіночої емансипації.

Висновок. Специфіка модернізації туніського суспільства, а також його гендерного аспекту значною мірою обумовлена тим фактом, що цей процес завдяки зусиллю правлячої еліти почався ще до встановлення колоніального режиму. Проте, прове-

дені реформи не зачіпали статусу сім'ї та жінок. В контексті існуючої ісламської традиції ступінь залучення жінки до суспільної або виробничої сфери обумовлювалась соціальною диференціацією. Після встановлення французького протекторату, активно використовуючи адміністративний апарат, заохочуючи зростання чисельності не мусульманського населення, французи проводили політику культурного колоніалізму, яка призвела до оформлення ідейно-політичної реалії Тунісу двох напрямків. Представники першого напрямку продовжували традиції доколоніального реформізму, обґрунтовуючи ідею самодостатності ісламу. Представники другого, не заперечуючи культурної значимості ісламу, розглядали перспективи модернізації з засвоєнням європейського досвіду.

Представники ісламського модернізму, ідеологами яких переважно були випускники коранічних шкіл, куттабів та університетів стверджували, що, реформований і пристосований до духу часу іслам стає ідейною опорою соціального розвитку, зокрема звільнення жінки, головною роллю в якому повинна була зіграти освіта.

Найбільш радикальні з них ставили під сумнів принцип використання хіджабу, як чисто ісламську традицію. Не заперечуючи традицій ісламу, вони виступали за засвоєння досягнень європейської культури, науки та громадської думки. Ідеал нової

туніської жінки уявлявся в контексті синтезу ісламської та західної культур.

Він виступав з вимогою емансипації жінок та реформування сімейно-шлюбних відносин, з урахуванням соціокультурних традицій туніського суспільства.

Таким чином, більша частина туніської інтелектуальної еліти була єдина щодо думки, що жіноча освіта є необхідною умовою модернізації суспільства. Проте, одні виступали за його чисто ісламський характер, інші не заперечували необхідність і світського характеру, в даному випадку французького. Позиція такого роду, безсумнівно, створювала передумови для вирішення питання жіночої освіти.

Процес соціалізації туніських жінок в першій половині ХХ сторіччя проявився в створенні жіночих громадських організацій. Членами таких організацій були представниці освіченої та заможної еліти туніського суспільства, чия діяльність спочатку носила благодійний характер. Вестернізовані туніські жінки, які здебільшого отримали освіту у Франції, зазвичай пропагували власні феміністичні ідеї. Проте, їх діяльність викликала різке неприйняття, навіть у середовищі представників ісламських модерністів. Аж до другої половини 1950-х рр. не боротьба за емансипацію, а участь у національно-визвольному русі була домінуючим чинником соціальної актуалізації частини туніських жінок.

Школа періоду колоніалізму зробила свій внесок у виховання перших жінок – політичних борців, майбутніх лідерів жіночого руху.

Список використаних джерел і літератури

1. Bakalti, 1996 – Bakalti S. La femme tunisienne au temps de la colonisation: 1881–1956. Paris: Editions L'Harmattan, 1996. 308 p.
2. Гладченко, 2015 – Гладяченко С.В. Проблемы демократических процессов женского движения тунисского общества (в представлениях арабских исследователей) // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Історія, Філософія, Політологія. Одеса, 2015. Вип. № 8. С.9–13

References

1. Bakalti, 1996 – Bakalti S. La femme tunisienne au temps de la colonisation: 1881–1956. [Paris: La femme tunisienne au temps de la colonisation: 1881–1956]. Paris, 1996.308 p. [in France]
2. Gladchenko, 2015 – Gladchenko S.V. Problemy demokratychnykh protsesiv zhinochoho rukhu tuniskoho suspilstva (v uyavlennyakh arabskykh doslidnykiv). [Problems of democratic processes of the women's movement of the Tunisian society (in the views of Arab researchers)]. Odesa, 2015.S. 9–13. [in Ukrainian]